

3. HET RAMPJAAR 1943-1944

De melkstaking van 1943

We zijn nog steeds in het najaar 1942. Er moest ook wel eens vee naar de markt in Zwolle. Dat was altijd op vrijdag. Dat werd een lange dag. Om half vier uit bed. Melken achter naar het land. Om half zeven weer thuis met de melk en dan naar huis. Andere kleren aan, koeien of pinken in de wagen zetten (twee zwarte paarden ervoor) en zo naar Zwolle.

Of we daar nou een uur of anderhalf uur over deden, weet ik niet meer. Want behalve de gele, de rooie en de groene wagen (allemaal wagens met ijzeren beslag) hadden de gebr. een veewagen op lucht.

Hier konden drie of vier koeien in en een bank aan de voorkant voor de rijders. Er waren maar enkele boeren die zo'n wagen hadden; drie of vier en sommigen hadden er één samen.

En zo gingen we de winter in; 1942-1943. Wat in de winter onze bezigheden waren, schreef ik eerder al eens over. En het werd voorjaar 1943, een heel vroeg voorjaar, want de koeien gingen ruim half april naar buiten.

Voor mij werd dit het rampjaar 1943-1944. Er waren toen al geruchten dat gedemobiliseerde militairen deelnamen aan het ondergronds verzet.

En om aan deze activiteiten paal en perk te stellen, nam de bezetter de volgende maatregel, dat het kader van de Grenadiers en Jagers (van het voormalige Nederlandse leger) zich moesten melden en dat het niets anders betekende dan dat ze eind april 1943 geïnterneerd werden.

Hoeveel er zich gemeld hebben, was niet bekend. Maar veel zijn er natuurlijk ondergedoken. Deze Duitse maatregel riep zo veel verzet op bij het Nederlandse volk, dat de vier noordelijke provincies gingen staken. Zeer bekend als de melkstaking; deze heeft maar enkele dagen geduurd; van 1 tot 3 mei 1943. Dit was niet naar de zin van de bezetter.

Enkele uren na deze staking werd het standgerecht ingesteld. Dit was dan een rechtbank die de zogenaamde stakers in een korte tijd (desnoods in een paar uur) kon arresteren, veroordelen (vonnissen) en het vonnis ten uitvoer brengen.

De melkwagen aan de Kamperzeedijk

Zaterdagavond 1 mei 1943 kwam een buurjongen bij me, want we hadden afgesproken eieren te gaan zoeken. Maar dat ging over.

De buurjongen zei: "De melkwagen rijdt aan de Zeedijk met een W.A.-man voorop de melkwagen." Dus we gingen daarheen. De melkwagen reed richting Kampen en daarachter fietsten een 40 of 50 mannen of jongens. De bedoeling was dat de bussen niet met de melkwagen mee moesten.

4. Ich kann den Autor identifizieren: Auf pagina 34 schreibt er seine Vught-Nr.: 4931. Laut Listen von Kommando Moerdijk ist das Peter van der Horst, geboren am 25.7.1926. Auch ein guter Beweis dafür, wie wichtig eine Datenbank ist, um solche Informationen schnell zu finden – ohne hunderte von Seiten lesen zu müssen.

De melkrijder zette aan de ene kant de melk op de wagen en aan de andere kant zetten de jongens de bussen weer van de wagen af. De oudere mannen commandeerden wat en de jongens voerden het uit. Dit waren onder andere: Jacob Roetman, Frerik Bosman en Bertus Post. Toen de S.D. de volgende dag bepaalde jongens kwam arresteren, waren bovenstaande mannen in geen velden of wegen te zien!

En zo ging de melkwagen richting de Belt en zo naar J. Holtland waar bussen opgeladen werden. Dus de wagen stopte. De jongens van J. Holtland stonden allemaal binnen het ijzeren hek en de baas zelf stond bij een blok hout met een paar grote spijkers erin. Dat schopte hij onder het hek door.

Dat moesten wij voor de (lucht-) banden van de melkwagen leggen. Zijn eigen jongens kwamen niet buiten het hek, maar andere bestelde hij wel wat ze moesten doen.

De melkrijder, die veel goed vond die avond, nam hier geen genoegen mee en schopte het blok weg om door te rijden richting Koekoek waar Van Oene voor z'n huis aan de weg stond. Ik weet niet wat voor karakter die man had, maar bij het zien van de W.A.-man voorop de melkwagen werd hij zo boos, dat hij hem achterover trok.

Al heel gauw liet hij de man weer los, gaf hem de afgevallen pet weer en de melkwagen ging verder richting Kampen. Voor Van Oene had dit laatste incident grote gevolgen. Zeker is dat de W.A.-man z'n beklag in Zwolle heeft gedaan bij de S.D. En hoe de zaak al verder aan het rollen is gekomen, weet nog niemand precies. Van Oene is de dezelfde nacht eerst gearresteerd en de volgende morgen zeven anderen. En wie de S.D. aan die zeven namen geholpen heeft, vrijwillig of onvrijwillig, is nog steeds onbekend. Het enige wat ons opviel was dat een persoon buiten voor ons achten om, meegenomen werd in dezelfde auto waar wij inzaten naar Hengelo, en daarbuiten het politiebureau (waar het standgerecht gevestigd was) mooi op een stoel mocht zitten.

Dit was Willem Holtland.

Ja, en die werd 's avonds ook weer thuis gebracht. Nadat 's nachts Van Oene bij zijn zwager D.J. Lindeboom was weggehaald (ook verraden) en 's morgens Gerrit Nieuwbroek, was ik aan de beurt. Bij ons thuis gekomen dachten ze dat Jan de dader was, maar vader zei dat ik bij de burens was.

Opgehaald door de Duitsers met onbekende bestemming

En zo kwamen zondagsmorgens om half 8, 2 mei 1943 uit de gang tussen de beide schuren, vader en een S.D.-agent en een politieman (al of geen NSB) tevoorschijn. Ik had ze niet zien komen, de melk zou net in de zeef gegoten worden, maar dat hoefde niet meer. Het juk weg gehangen en mee door het land en over de vonders naar de ouderlijke boerderij. Het was wel een wonderlijke gewaarwording. Ik was me niet meer bewust of ik gewoon liep of zo maar wat voortbewoog. Ik was er goed van doordrongen dat het met ons er slecht voorstond.

Hoe we die dag doorgekomen zijn, begrijp ik nog niet. Wat andere kleren aangetrokken en toen de anderen opgehaald. Gerrit Kattenberg, G. Nieuwbroek en Koop Hammer. De andere drie, die werkten op de Mandjeswaard, waren op thuisadressen (en Nieuwleusen en Oldebroek) en moesten daar weggehaald worden. Dit waren Gerrit van Heerde, Hendrik Hertsensberg en Willem Beltman. Dat duurde wel een paar uur en toen richting Hengelo.

Bij de rechtbank

Er waren die dag meer mensen 'onderweg'. Het voertuig, een weet ik hoe grote luxe auto waar we met 10 of 11 man inzaten, moest benzine tanken in Zwolle. Bij die pomp stonden 2 W.A.-mannen uit Genemuiden, de heren Sammie Brouwer en Frekien Visser (Pieep), die waren zeker een dagje uit naar Zwolle. Aangekomen in Hengelo, moesten we buiten met het hoofd tegen de muur staan tot we aan de beurt waren om voor te komen.

De rechtbank, of wat het ook was, bestond uit 3 militairen; een hooggeplaatste in het midden en aan weerskanten één van een lagere rang. De eerste keer dat we 'verhoord' werden, leverde dit nog een eigenaardige herkenning op.

Van Oene had voor z'n trouwen tussen 1920 en 1930 op een fabriek in Duitsland gewerkt. Nu bleek dat één van de drie 'rechters' veel samen had gewerkt met Van Oene op die fabriek. Maar dat veranderde in de zaak waar we voor kwamen niets. Deze ging gewoon door. We kregen eerst allemaal de doodstraf.

De tolk, een NSB-politieman uit IJsselmuiden maakte de zaken nog veel erger door onze woorden te verdraaien. Als wij zeiden dat we de bussen van de wagen afgezet hadden, zei hij dat we ze leeg gooiden. Er was één bus leeg gelopen doordat die omviel vanwege de steile dijk.

Na deze uitspraak moesten we weer buiten tegen de muur staan. Later weer naar binnen toe en de straf werd veranderd in levenslang. We werden weer naar buiten gebracht en werden na een paar uur weer binnen gebracht. Toen werden de straffen of 'vonnissen' uitgesproken'.

De vonnissen

Van Oene kreeg de doodstraf. Deze werd de volgende morgen 3 mei om 6 uur voltrokken. De drie oudste (22 tot 24) jongens of 'mannen' kregen elk 10 jaar tuchthuis.

De andere 4 (3 van 17 jaar en 1 van 18 jaar) kregen elk 5 jaar tuchthuis. Na deze 'rechtspraak' werden we naar de cellenafdeling van het politiebureau gebracht en Van Oene naar een aparte cel. Wij, met ons zevenen, kwamen in een éénpersoonscel. We konden overdag op de vloer gaan zitten en 's nachts op de vloer liggen. Enkel een w.c., verder waren er geen voorzieningen. Het eten was weinig en slecht.

Op transport naar Vugt

Na 6 dagen, op 8 mei, op zaterdag werden wij op transport gesteld naar Vugt. Om onze straf (tuchthuis) moesten we feitelijk naar de strafgevangenis in Scheveningen (het Oranje hotel) maar dat was vol. Voor ons was dat beter, want in een kamp had je nog enige bewegingsvrijheid.

We hadden wel eens gehoord van het kamp Vugt, maar als je in vrijheid leeft, wie denkt er dan verder over na. Nu kregen we dat met eigen ogen te zien. Niet zo maar een tijdelijk opvangplaatsje, maar een groot, goed georganiseerd bedrijf waar onwillige elementen uit de maatschappij een heropvoeding kregen van de bezetter. Personeel van de kampleiding, ook gevangenen met een lage functie, brachten ons naar een gebouw waar we voor één nacht moesten slapen. Het eten wat we die eerste keer kregen was geen kampeten, maar eten uit pakketten van mensen die overleden waren of die ontslagen waren. Een vreemde gewaarwording.

De volgende dag werden wij 'voorgesteld' aan de administrateur.

Onze namen werden ingeleverd en we kregen een nummer op ons jasje met een rode driehoek; politieke gevangenen.

Onze burgerkleding werd van iedereen apart in een zak gestopt met duidelijke vermelding van wie het was. We kregen er kampkleding voor terug; een stel ondergoed, een stel bovengoed, een jas en een broek. Geen sokken, die heb ik ook nooit gehad.

Wel kreeg ik later van thuis sokken in m'n pakketten toegestuurd. Als schoeisel kregen we klompen, niet geschikt om op te lopen. Ze waren te smal en te lang. (Later kregen we van thuis goed passende klompen).

Ons haar werd afgeknipt en met die gestreepte kampkleding waren we geen burgers meer, maar kampgevangenen (Haftling). In het najaar was men zo grootmoedig om ons van een overjas en muts te voorzien.

Hoe kamp Vugt er van de binnenkant uitziet

Het kamp Vugt had een behoorlijke oppervlakte. Hoe groot, zou ik niet weten.

De daarvoor bevoegde en geïnteresseerde personen (op niveau) zullen dat na de oorlog wel uitgezocht hebben. Wij moesten het doen met onze persoonlijke waarneming.

Waar geen andere obstakels waren, zoals bijvoorbeeld de hoofdingang (de poort) was het hele kamp omgeven door een kanaal met aan twee kanten hoog prikkeldraad waar stroom op stond. Verder om de zoveel meter uitkijktorens met machinegeweren.

Verder stond in het kamp een groot administratiegebouw, meters lang en breed. Veel kledingmagazijnen, een bakkerij, een grote keuken met daarin de nieuwste snufjes. Dat was echter Duitse opgeblazenheid, want ze kookten nooit anders dan koolsoep. Behalve één keer, toen kwam van Geelkerken een dag op bezoek en kregen wij als middageten: aardappels, groente en vlees.

Al deze gebouwen waren van steen en zagen er keurig uit. Hoe Vugt als kamp er in z'n geheel uitzag, konden wij niet zien. Daarvoor zijn wij te lang buiten Vugt geweest, in de 'buitenlagers'. En als gevangenen mochten we niet verder komen dan in dat gedeelte van het kamp dat voor was afgerasterd, de blokken 14 tot en met 20.

We werden ondergebracht in blok 15B. De drie oudere jongens werden ondergebracht in andere blokken. Ik denk omdat ze zwaargestraften waren. Het hoofd van zo'n half blok was een blokoudste ofwel een 'Kapo'. Dat waren altijd Duitsers, beroepsmisdadigers, die al jarenlang in Duitsland gevangen gezeten hadden voor berovingen tot aan doodslag toe. Deze hadden een leidende functie in de barak. Bij ons was dat de kleinde Arthur. Ze droegen behalve hun nummers een groen driehoekje boven hun nummer. Groen was de kleur van de beroepsmisdadigers.

Groeten is verplicht

Het eerste wat we daar leerden, was marcheren en groeten. Groeten was daar van groot belang, want al waren ze zelf vaak beesten ze wilden wel graag als übermensch behandeld worden. Wee degene die één keer vergat om te groeten, dat zou hem nog lang bij blijven.

Groeten betekende in de winter; als je een muts op had deze snel van je hoofd te grijpen en dan met de armen strak langs het lichaam blijven staan. In de zomer was er een handeling minder; geen muts afnemen, verder zoals daarvoor.

Vrij geregeld fietsten ze door het hele kamp. Dit waren S.S.ers, meestal waren het officieren. Dan zaten ze op echte Duitse fietsen. Die waren wel enkele maten kleiner dan de Hollandse.

Er was een groot voordeel bij; ze stonden zomaar naast hun fietsje om ons af te tuigen. Een van hen heette de 'voetballer'. Enkel van z'n gezicht zou je al bang worden. Een zeer rood gezicht.

Die man had de nare gewoonte om de mensen, die hij wou straffen, wijdbeens te laten staan en dan maar schoppen, vandaar 'de voetballer'. Op een zondag vergat ik hem te groeten. M'n geluk was dat het zondag was en alle gevangenen man aan man buiten liepen en hij mijn nummer denk ik niet gezien had.

Ik had mij direct omgedraaid en aangezien de nummers van de gevangenen wel verschillend waren, maar de pakken allemaal eender kon hij me niet terug vinden.

Onze taken in het kamp

In enkele dagen leerden we marcheren (er waren meer nieuw aangekomen gevangenen). Sommige orders weet ik nog: 'Abteilung voorwaarts', 'links en rechtsomkeert', 'Abteilung halt'. Na deze 'opleiding' werden wij ingedeeld bij een 'commando'. Het straatvegerscommando, een zeer eenvoudig werk.

De hele dag vegen. Er waren veel straten, kilometers lang en veel zand naast de straten. Door wind en oplopen was er genoeg werk voor de bezem. Natuurlijk werd er niet de hele dag geveegd.

Alleen als er Duitsers aankwamen, dan was men bezig.

Na een paar weken werden wij bevorderd tot het etenhalerscommando.

's Morgens vroeger opstaan om op tijd bij de keuken te zijn voor het opladen van de gamellen met thee (inhoud 40 liter). Een vierwielige wagen vol en die moesten we zelf met 10 a 12 man trekken en duwen langs de blokken 14 tot en met 20.

's Middags werd er koolsoep rondgebracht en 's avonds het brood met thee. Er werd 's morgens geen brood uitgedeeld. 's Avonds kreeg je voor 2 keer.

Tussen dat werk door reden wij brood van de bakkerij naar een hal waar het brood een paar dagen opgestapeld werd.

Ook hier werkten overal gevangenen, in de bakkerij en in de opslaghal onder leiding van militairen (S.S.).

Deze militairen hadden ook wel eens een goede bui en dan kregen we vers brood, zo om op te eten. Maar daar konden onze magen niet tegen.

De rangen en het roken

Er reden 3 of 4 wagens met een paard ervoor (voor allerlei vervoer door het kamp, maar de voerlui liepen naast de wagen, ook gevangenen mochten niet op de wagen zitten.) Ook was er een flinke hondenkennel waar we 30 of 40 honden hadden.

Die waren soms voor het opsporen van gevangenen, maar meest voor het opdrijven. In Duitsland was één grote Führer, maar ook zeer veel kleinen. Bij de S.S. kenden ze zeker 4 rangen die eindigden op führer; Rottenführer (korporaal), Unterchefführer, Chefführer en Oberchefführer (luitenant).

De laagste führer was de hondenführer.

Als compensatie kreeg hij een grote hond. Het waren verschillende rassen.

Ongeveer een-derde was de Duitse herdershond. Als een arbeidscommando uitrukte, buiten het kamp, gingen er altijd een paar hondenführers mee.

Hoe dat later was weet ik niet, maar in de tijd dat wij er zaten was het zo; 6 dagen werken en 's zondags vrij. Nou ja, vrij, niet helemaal. Je moest elkaar helpen de dekens uitkloppen en er was luizencontrole.

Na het eten mocht je een brief (kampbrief) naar huis schrijven. Deze brieven werden gecensureerd, maar werden als er alleen over dagelijkse zaken werd geschreven altijd doorgestuurd. In het blok mocht nooit gerookt worden.

Eens op een zondagmiddag kwam een Duitser de eetzaal binnen, waar de meesten ijverig zaten te schijven. En die kon ruiken dat er gerookt werd. De man ontstak in grote woede en strafte de hele zaal onmiddellijk door in het Duits te commanderen; 'onder de banken, op de banken'. Die banken kon je natuurlijk lang niet onder, maar dan stak je je hoofd er maar onder. En zo een keer of 10.

Wij als jongens gaven daar niets om. Onder de banken lachten wij geruisloos. Maar voor de oudere mannen was dat een grote belediging.

Kamprantsoen en zinloos stenen sjouwen

Na 4 of 5 weken begon de pakketzending op gang te komen. Ieder van ons kreeg elke week een pakje van thuis. Van alles wat; brood, jam, kaas enzovoort.

Een welkome aanvulling op ons kamprantsoen, want enkel het kamprantsoen was weinig voor opgroeiende jongens.

's Avonds 4 plakjes brood, dat kon iedereen wel in 1 keer op, maar dan had je 's morgens niets anders dan wat thee. Het pakket werd niet zo maar uitgereikt, daar ging controle aan vooraf.

Op het appèl werd je nummer afgeroepen en dan na het appèl in groepen naar de 'Poststelle', het postkantoor. Daar werden 10 of 15 pakketten gelijk geopend (ook door militairen; S.S.) en daar mocht je gewoon bij wezen.

Met een groot mes sneden ze een brood verschillende keer door om te zien of er wat ingebakken zat. En ze roerden de jampotten door met een mes of er geen buisje in zat met één of ander berichtje.

Zo'n kampleiding had wel heel wat aan het hoofd om van alles uit te denken om ons bezig te houden, want de heropvoeding ging wel door.

Zo moesten wij een paar avonden met enige tussentijd stenen dragen. Dat stenen dragen had in onze ogen totaal geen nut, maar gewoon pesterij.

Een paar honderd gevangenen met veel bewaking en wat hondenführers gingen de poort uit, een kilometer uit het kamp. En daar lagen grote hopen straatklinkers opgestapeld. Deze moesten dan in recordtempo een paar honderd meter verder opnieuw opgestapeld worden.

En die bewakers en die hondenführers maar tekeer gaan; 'los, schnell, schweinen' en wat er nog meer geschreeuwd werd.

Appèl en Arbeidscommando's

De kampleiding was erg zuinig op ons, want wij werden 2 of 3 keer daags geteld. Dat begon 's morgens om 7 uur al; we moesten buiten bij ons blok (na het ontbijt) aantreden en dan naar de appèlplaats marcheren. Daar aangekomen opstellen in rijen van vijf. Vervolgens werden wij geteld door onze Blokoudste.

Alles stond in de houding in afwachting van de komst (voor elk blok 1) van de S.S.-officier die elk voor hun eigen blok verantwoordelijk waren. Deze telden ons dan nog een keer.

Met deze gegevens marcheerden ze naar voren naar de poort waar één of andere hoge ome achter een groen houten bureau stond. Met veel hakkengetrappel en 'sieg heil' gezwaai brachten die S.S.-officiëren hun boodschap over aan hun baas.

Die bekeek of de getallen klopten met de laatste maal. (er waren natuurlijk altijd veranderingen; overlijdens, ontslagen en zieken of 'nieuwe gasten'). Als alles in orde bevonden was, schreeuwde de man achter het grote bureau; 'Arbeitskommando's formieren'. Dat was een heel apart moment.

In 5 minuten veranderden alle 2000 man van plaats, een ieder rende zo snel mogelijk naar z'n arbeidscommando waarvan er wel 50 of 60 waren. Alle commando's moesten nu langs het groene bureau marcheren.

Bij het passeren moest de voorman van het commando melden hoeveel gevangenen hij bij zich had en wat voor soort commando.

Eén keer hebben we meegemaakt hoe zon' afmelding slecht afliep. Een groepje voor ons (4 man) passeerde het groene bureau. De voorman riep 4 mahlers (schilders), maar de grote baas achter het bureau deed of hij het niet verstond en zei dat die man harder moest spreken.

Meteen trok hij een paaltje uit de grond (er stond op: Einbahnstrasse) en sloeg daarmee die man zo op z'n schouders dat hij uitbrulde; 4 mahlers. Schijnbaar tevreden over het resultaat van zijn optreden liet de grote baas het commando verder gaan.

Naar Kamp Moerdijk

Ondertussen hadden wij 6 à 8 weken in het concentratiekamp Vught gezeten.

Nu komt er een andere werkperiode in 't zicht; kamp Moerdijk. Dat was een klein kamp, misschien 1/2 hectare groot, en al een tijd lang in gebruik. Het lag tussen het dorpje Moerdijk en de Moerdijkbrug. Hier waren enige honderden mensen ondergebracht. Half-Joden en gewone gevangenen zoals wij.

De half-Joden moesten terug naar Vught (misschien naar een ander kamp) en die werden vervangen door mensen uit Vught.

Toen wij daarvan gehoord hadden, gaven wij ons op bij de 'Schreibstube' om in aanmerking te komen voor uitzending daar naar toe. Het gerucht ging dat daar het eten veel beter was.

Nu, dat kregen we voor elkaar en na een paar dagen werden wij (alle vier) met 40 of 50 anderen op transport gesteld naar de Moerdijk. Gewoon op een paar open vrachtauto's in de laadbak met een paar S.S.-ers vlak achter de cabine met het geweer in de aanslag.

Zo reden wij dan door het zonovergoten Brabantse land naar onze nieuwe bestemming waar wij 7 à 8 maanden zouden doorbrengen.

Nou, het was vergeleken met Vught wat de huisvesting betreft een grote teruggang. Kleine barakken, alles van hout, kort op elkaar en goed smerig.

Er was geen eetzaal of zoiets. We moesten op de bedden eten. Dat deden die mensen die daarvoor ons geweest waren ook. Schoonmaakmateriaal was er weinig of niet, dus wij gingen maar door op dezelfde manier als onze voorgangers; eten op bed. De gevolgen bleven niet uit.

Die luizen waren er natuurlijk al aanwezig, maar kwamen er altijd maar meer.

We waren opeens allemaal boeren met veel vee. Dit waren dan kleerluizen, aan controle werd weinig gedaan. Dus voorlopig bleef het zo.

De werkzaamheden in Moerdijk

Het was die zomer vaak mooi weer. Als we dan aan het werk waren, hingen we het hemd op de schoppensteel en vingen wel eens een paar luizen.

Maar dat betekende weinig verlichting. Het bleef een plaag. Vanaf kamp Moerdijk moesten wij grondwerk verrichten in de verre omtrek. Eerst te voet, vlak in de buurt; Hoge Zwaluwe en Lage Zwaluwe en later richting Zevenbergschehoek. En nog weer later per auto (afgesloten of open vrachtwagen) van Broere naar het noorden, de Moerdijkbrug over langs Dordrecht naar Zwijndrecht, Ridderkerk en Hendrik-Ido-Ambacht.

De Duitsers hadden in die streken een diepe, brede tankval laten graven van vele kilometers lengte. Nu moest al die uitgebaggerde grond uitgereden worden om de kanten wat vlak te krijgen. Dat gebeurde dan met lorries op smal spoor met een 'Montania' ervoor, en kruiwagens (pengelier).

Als er geen andere invloeden van buiten waren, zoals een lastige wachtpost of hondenführer, dan paste men de werkzaamheden aan naar de weersgesteldheid. Als het koud weer was, wou ieder uit zichzelf wel werken. Maar naarmate het weer daags beter werd, liep het arbeidstempo terug. Tenslotte werkten we ook voor de vijand. Van allerlei gesprekken werden er gevoerd door de gevangenen onderling. Het eten was één van de belangrijkste onderwerpen en wat ze gingen doen als ze weer vrij waren.

Sommigen hadden druk werk in het verschiet, die wilden eerst de Duisters van kant maken. En dan was het weer ook een voornaam onderwerp, want we waren bijna alle dagen buiten en konden zo goed als nergens schuilen.

Er werd zelden gewerkt in de buurt van gebouwen, want dan dachten de gevangenen eerder aan ontvluchten. Als het regende gebeurde het wel dat er binnen gegeten werd bij een boer in de stal of in een school die leegstond (Zwijndrecht).

Als er gegeten werd, lieten ze alles bij elkaar zitten en hadden ze ons beter onder toezicht.

Gevangenen van diverse pluimage

De gevangenen waren een grote verscheidenheid van mensen van allerlei rangen en standen. Van hooggeplaatste personen tot aan allerlei onguere typen uit de achterbuurten van de grote steden.

De Amsterdammers waren het sterkst vertegenwoordigd, die zaten bijna allemaal voor hetzelfde delict; 'Joden-huizen kraken'. In Amsterdam woonden voor de oorlog veel Joden. Deze werden afgevoerd naar verschillende kampen (enkelen doken onder). De huizen werden door de Duitsers verzegeld (de meeste waren nog van meubels voorzien). Aangezien de Duitsers niet genoeg tijd hadden alles leeg te roven, begonnen sommige Amsterdammers daarmee.

Als ze gepakt werden, heette dat diefstal van het Duitse Rijk.

Dan veel zwarthandelaars, dat waren mensen die altijd slachten en handelden in zwart vlees. Volgens de Duitsers was dat een ernstige zaak. Dat was een ingreep die de gestage voedselstroom naar Duitsland onderbrak.

Soms waren er mensen die 2 of 3 keer voor zo'n vergrijp in Vught terecht kwamen.

Dat die mensen er nooit aan dachten dat de Duitsers ook wel eens een keer konden vergeten om hen naar huis te sturen. Zo was er ook een zekere Beltman uit Dalfsen.

Die heb ik daar wel eens ontmoet. Een spijkerharde handelaar.

Hij werd 's morgens ontslagen uit Vught en was 's avonds alweer onderweg voor nieuwe zwarte handel. Varkens waren erg gewild, daar kon je het beste mee rommelen in een 'veeboekje'. De handelswijze was als volgt; het aantal varkens moest kloppen. Je slachtte een dik varken en bij een collega-boer, die wat biggen niet in 't veeboekje had, bracht je een big weer.

En de zaak was weer waterdicht. Deze mensen waren in 't kamp te herkennen aan een zwart driehoekje boven hun nummer.

Ook waren er mensen die rondliepen met rose driehoekjes, dat waren Jehova-getuigen. De Duitsers noemden hen Bijbelvorsers. In het hoofdlager Vught zaten ook veel zigeuners, verder Polen en Fransen maar die kwamen nooit buiten het kamp want die heetten 'vluchtgevaarlijk'.

Dat waren communisten, in Duitse ogen hele slechte mensen.

Aan de Moerdijk in 'ons kamp' was ook een Wit-Rus, een grote forse man die een nette indruk maakte. Hij kon feitelijk geen schop vasthouden, maar kon wel goed zingen. Als we op de Baustelle waren en onze bewakers hadden goede zin, dan moest de Wit-Rus op een hoogte gaan staan en het Wolga-lied zingen.

Als de hondenführer, die bij ons was, ook goede zin had, dan moest een gevangene bij hem komen. Die gaf hij 2 stokken. De hondenführer (een dikke vent met donker haar) "Sisi", hitste de hond op tegen de gevangene.

De gevangene moest de hond in de ene stok laten bijten en dan slaan met de andere stok. De hond moest goed vals blijven op mensen met gestreepte pakjes.

Zo werd de hond bijgeschoold. Als beloning kreeg de gevangene na afloop een paar sigaretten.

Voor straf 15 uur lang staan

Verder in de zomer 1943, ongeveer half augustus, ik weet niet welke datum, werd een speciale dag voor ons. Een 'staan-dag'.

's Nachts hadden 3 gevangenen (ofwel Haftlingen) de benen genomen ondanks de goede bewaking. Het werd ontdekt even voor 6 uur 's morgens.

Anders was er appèl om 7 uur, maar nu om 6 uur werd er direct alarm geslagen en moest alles 'aantreden', ongeveer 250 à 300 man.

Alles zoals gewoonlijk opstellen in rijen van 5 of 10 en de moffen maar tellen. Ze kwamen er altijd 3 tekort. Of ze ooit gevonden zijn, hebben we nooit gehoord.

We werden er wel voor gestraft, zo was het Duitse systeem. Een voor allen, Allen voor een.

We moesten de hele dag blijven staan in de brandende zon, in rechte rijen. Niet even bukken of er bij gaan zitten. Enkelen vielen in 't laatst om. Bij mijn weten bleven die gewoon liggen, daar werd niets aan gedaan.

's Morgens hadden we geen tijd gehad om te eten en 's middags kregen we geen eten (als straf). De S.S.-bewakers liepen om het kamp (het was een klein kamp) om te zien of de rijen recht bleven. Deze aanslag op ons uithoudingsvermogen duurde van 's morgens 6 uur tot 's avonds 9 uur, 15 uur lang dus.

We kregen toen alsnog onze koolsoep die inmiddels zuur geworden was. Ten gevolge daarvan had bijna iedereen de volgende dag de maag van streek.

Kniebuigingen en gezondheid van de Duitsers

Op het werk, 'de Baustelle', hadden onze bewakers ook wel eens wat afleiding nodig. Daarvoor gebruikten ze ons dan. Dat waren de 'kniebuigingen'. Rechtop staan met de schop op de beide handen voor je.

Soms moest op het blad een stuk grond liggen. Dan kon men de schop niet meer horizontaal houden wat feitelijk wel moest. En dan door de knieën zakken en daarna weer rechtop. Die kniebuigingen moesten ergens voor gemaakt worden.

Bijvoorbeeld 20 voor de Führer of 30 voor Koningin Wilhelmina die zomaar weggevaren was naar Engeland. En dan te weten dat die snotneuzen maar een paar jaar ouder waren dan wij allemaal. Afgekeurd fronttuig.

Sommigen hadden geen 'richtige' gang meer. Die kreupelden of liepen stijf. Anderen waren in 't gezicht niet zo mooi meer. En een stel waar je niets aan zien kon, die was inwendig niet 'courant', maar 1 long of iets dergelijks.

Onze bewaking was in hoofdzaak Duitse S.S. Later waren er ook wel Hollandse S.S.-ers bij. Soms werd er op het werk wel eens een gesprek gevoerd met onze 'oppassers'.

Daar was ook een dikke Groninger S.S.-er bij die dan zelf vertelde dat hij schilder was geweest voor z'n 'omschakeling'. Nou, zei één van de gevangenen tegen hem, hij had misschien beter schilder kunnen blijven want die bereikten soms ook heel wat in hun leven. Nou, dat wou er bij hem niet best in. Gelukkig had hij niet door dat die gevangene Hitler bedoelde. Die was vroeger ook schilder.

Een boodschap en scheldkannonades

In het begin van de oorlog zeiden de mensen vaak tegen elkaar; "met die Duitsers is het toch wel wat. Je moet overal toestemming voor vragen. Het komt nog zover dat je moet vragen of je naar de wc mag." Nu daar werd maar wat om gelachen, maar voor ons hier in gevangenschap werd dit werkelijkheid.

Als je onder de arbeid een grote boodschap moest, dan kon dat niet zomaar. Je moest naar de wacht die als een cordon om ons heen stond. Je sprong in de houding en vroeg beleefd om toestemming om uit te treden.

'Haftling 4931, bitte zu austreten.' Het werd altijd toegestaan, daaraan kon je zien hoe begripvol onze bewaking was. We hadden altijd de schop bij ons en werkten net zoals de katten; een gat graven, onze boodschap en daarna dicht maken.

En dan weer afmelden bij de bewaking.

De Duitsers waren ook meesters in het schelden. Voor ons als jongens kwam dat niet zo hard aan. We lachten (van binnen dan) er gewoon om. Maar de ouderen voelden zich dan diep beledigd. Maar heel eigenaardig was dat de Duitsers die het meest scholden, de minsten niet waren. Hun ongenoegen (over ons) uitte zich in een hoop scheldwoorden en dan was het afgelopen.

Hun troetelnaampjes voor ons waren als volgt: Hundekopf, Dreckhaufen en Schweinhunde. De Duitsers die niet scholden, hielden meer van aftuigen.

Van hen kan ik me één nog goed herinneren; een Unterchefführer (luitenant), altijd een pet op met een glimmende klep, een echt wreed gezicht, z'n kin was enigszins afwijkend, stond wat naar 1 kant. Het was net of hij ergens tegenaan gelopen was. Hoube was zijn naam.

Dezelfde die ook bij het 'Arbeitskommando formieren' 1 schilder halfdood sloeg. Maar er waren ook anderen. Aan de Moerdijk op 'de Baustelle' was er vaak een Sturmman (korporaal) bij die altijd glimlachte, bijna niets zei en waar wij vrij vaak lucifers van kregen als we gingen roken.

Eten was zeer essentieel

Ondanks dat we niet dichtbij Vught 'woonden', kregen wij wel geregeld onze pakketten. In het begin schreef ik over de Moerdijk dat in Vught gezegd werd dat daar het eten beter was. Nu, dat was gedeeltelijk waar.

In het kamp Moerdijk was het niet beter dan in Vught. Twee keer per dag brood en verder koolsoep. Ander warm eten hebben wij in het kamp nooit gehad.

We hadden wel eens gehoord dat het bedrijf of een maatschappij of wat het ook maar was, die het grondwerk (in dit geval de 'tankval') van de Duitsers had aangenomen, zich verplicht had elke dag dat de gevangenen werkten te zorgen voor 'gaarkeukeneten'. Dat werd elke middag op tijd gebracht met een kleine vrachtauto in gesloten dubbelwandige ketels van 50 liter.

Het was voor 'ons doen' (wij waren niet meer verwend en weinig goeds gewend) prima eten. Het was altijd stampot met saus erdoor. Het eten was in dat jaar (2 mei 1943 tot 20 april 1944) voor ons altijd heel belangrijk.

Terug naar Vught en werken in Roozendaal

En zo ging de tijd verder. Het werd winter. En eind februari gingen de geruchten dat het werk afgelopen was en het kamp opgeheven zou worden. En wij gingen terug naar Vught. Al of niet in gesloten of open vrachtwagens, dat weet ik niet meer.

Intussen hadden ze andere Arbeit voor ons gevonden; een week lang reisden wij in een open vrachtauto van Vught naar Roozendaal.

Daar stond ergens in de stad in een straat achteraf een landbouwwinterschool. Die was waarschijnlijk niet meer in gebruik wegens het gevaar voor de schoolgaande jongens. Dit gebouw moesten wij rondom in 't prikkeldraad zetten, palen ingraven en daar prikkeldraad aan tot 2 ½ meter hoogte. Dit werd voorlopig ons toekomstig tehuis. Er konden enkele honderden gevangenen in ondergebracht worden.

Nadat de afrastering klaar was, verhuisden wij van Vught naar Roozendaal. Dat vergde niet zoveel moeite. Onze aardse goederen konden we wel in één hand houden. We gingen hier meestal lopend naar de 'Baustelle'.

Het was allemaal grondwerk (vandaar dat ik nog graag met een schop mag werken) plateaus afwerken die later gebruikt zouden worden om er luchtafweer op te plaatsen. Of er ooit luchtafweer op gestaan heeft, zal de vraag zijn.

Net als die tankvallen, daar is nooit een tank in de buurt geweest. Maar zo zal in de oorlog wel meer vergeefs werk zijn verricht. In de landbouwwinterschool waren de lokalen nogal hoog. Er konden 4 bedden op elkaar staan.

Ik sliep altijd op een bovenbed, vlak onder het plafond. Na 6 weken werd dit 'kampje' ook opgeheven. De één zei dat het kwam omdat het gebouw niet ver genoeg van de burgerhuizen stond. In 6 weken tijd waren er 6 gevangenen ontvlucht.

Bij die Duitsers kwam alles zo precies. Wij zouden zeggen er bleven er nog genoeg over. Anderen beweerden dat het werk afgelopen was. Maar of het om de één of andere reden was, wij gingen terug naar Vught.

Aan het werk in Arnhem

Aangezien de regels in het hoofdlager Vught altijd strenger waren dan in de 'buitenlagers' probeerden we weer daar zo gauw mogelijk weg te komen. Na een paar dagen lukte dat.

We gingen naar de Schreibstube (administratie) om te vragen of we naar Arnhem mochten (Arnhem, zeiden de Duitsers). We hadden gehoord dat daar enkele gevangenen naar toe moesten. Dat ging niet zo maar, want de Mof die daar de leiding had vroeg waar wij oorspronkelijk vandaan kwamen.

Want bij voorkeur stuurden ze de gevangenen niet naar de streek waar ze vroeger woonden. We zeiden: 'uit Groningen'. Nou, dan mocht het wel. Als hij de moeite genomen had om dat na te zien waren wij zeker in moeilijkheden gekomen, maar hij geloofde onze leugens.

De reis ging deze keer niet per auto, maar met de trein (één van ons viere kon niet mee, er waren 3 man nodig. De vierde, K. Hammer, moest achterblijven). Eerst ging het lopende naar het dorp Vught. Daar was een station. Daar instappen en zo richting Arnhem.

We hadden goede bewaking bij ons; 4 of 5 goed bewapende S.S.-ers. Deze brachten ons weg. We moesten nog ergens overstappen.

Tijdens het wachten op de trein op het station gingen de S.S.-ers direct om ons heen staan om ontvluchten te voorkomen. Daar dacht trouwens geen mens aan!

Na aankomst in Arnhem 3 of 4 kilometer lopen naar de Sakse-Weimar kazerne (een nieuwe kazerne net voor de oorlog gebouwd). Daar stond een stenen gebouw naast waar 40 of 50 gevangenen waren ondergebracht.

Dus daar was ook ons voorlopig 'tehuis'. Het was toen 18 april 1944. De volgende dag gingen we naar het werk in het bos, te voet. Hier werden gaten gegraven van 1 ½ of 2 meter middellijn en dan 2 meter diep.

Gevangenen die daar al langer werkten zeiden dat daar later betonnen ringen inkwamen. Een soort put.

Waar het voor bestemd was, wist geen mens. 's Avonds weer terug naar het bijgebouw en de volgende dag daar weer naar toe. Dat was de dag voor ons; 20 april 1944.

De Vrijheid herkrege!

In de namiddag kwam een kleine bestelwagen bij ons werk. Daar stapte een jonge S.S.-er uit die nogal goed op dreef was.

Hij lachte en zei dat de volgende Haftlingen, nummer die en die moesten instappen en werden naar Vught gebracht. En die drie nummers, dat waren wij dan. M'n eigen nummer weet ik nu nog wel: 4931. Maar die andere weet ik niet meer. In elk geval 3 personen; G. Nieuwbroek, G. Kattenberg en ik als derde.

De jonge Duitser die onze nummers afriep zat met een chauffeur voorin. En achter in het dichte laadbakje zaten wij met als bewaking een Hollandse S.S.-er.

We vroegen aan hem of hij ook wist wat ze met ons van plan waren. Hij wist nergens van, alleen wel dat er die dag 250 gevangenen ontslagen werden. Toen drong het tot ons door dat 20 april ook de verjaardag van de Grote Führer was!

En nu maar afwachten wat er verder gebeuren zou. Bij onze aankomst in Vught stonden bij de hoofdingang (de Poort) enige Duitsers en 4 gevangenen. Dat waren dan Koop Hammer en de drie anderen; Gerrit v. Heerde, H. Hertsenberg en Willem Beltman.

Eén van die Duitsers las een bericht voor dat het hun Grote Führer behaagd had 250 mensen te ontslaan ter ere van z'n verjaardag. Dit gold dan de 4 jongste gevangenen.

Tegen de andere 3 werd gezegd dat zij bij een volgende gelegenheid ontslagen werden. Waarom zij dan aanwezig moesten zijn terwijl wij ontslagen werden, is mij nog een raadsel. Het drong haast nauwelijks tot ons door dat we na bijna een jaar 'afscheid' gingen nemen van het kamp Vught.

Want vanwege onze straf (5 jaar tuchthuis) was het heel goed mogelijk geweest dat ze ons het afgelopen jaar hadden doorgestuurd naar een kamp in Duitsland en daar kwamen weinig mensen van terug.

'Afscheid' nemen van Vught

Nu begon de laatste afwikkeling van de kampzaken; eerst naar de dokter.

Die verklaarde ons voor gezond. Toen een papier tekenen dat je nooit over de behandeling in het kamp zou praten. Daarna kregen we een ontslagbewijs (dat nog aanwezig is) en toen naar het kledingmagazijn waar in korte tijd onze voormalige burgerkleding (in zakken) werd opgevist.

Want er lagen misschien wel duizend zakken. Onze kleding rook muf of beter gezegd het stonk, want het was bij onze 'ontvangst' vorig jaar 'nat geregend' in de zak gestopt. Maar beter met stinkende kleren naar huis dan met schone kleren in het kamp moeten blijven.

Als tegemoetkoming (dispensatie) dat wij hun smerige koolsoep gegeten hadden, kregen we een lunchpakket mee: brood met beleg voor onderweg.

Nu ging evenals eergisteren (18 april) de reis weer te voet naar het dorp Vught onder toezicht van de S.S. Aangekomen op het station gaf de S.S. nog enige richtlijnen.

We moesten met de eerstvolgende trein mee richting onze woonplaats en zorgen dat we 's avonds niet meer op het station waren, want dan brachten ze ons weer naar Vught toe.

Na dit vriendelijke 'afscheid' waren we vrij man. Het dorpje Vught was in die dagen al bekend als het rijkste dorp van Nederland. Al wachtende op het station werden wij dat gewaar. Een deftige mevrouw kwam naar ons toe en vroeg of ze ons ook ergens mee helpen kon (het bleek later iemand te zijn van het 'welzijnscomité' voor ontslagen gevangenen).

Na een jaar kamp waren we niet meer zoveel vriendelijke woorden gewend. Zonder dat zoiets aan te zien was, waren wij van binnenuit wel enigszins geroerd!

Nou ja, wij wisten ook niet hoe wij nog meer geholpen konden worden. Wij konden naar huis met de eerstvolgende trein en dan zagen wij wel weer.

Maar mevrouw was goed op de hoogte van haar werk. Ze zei: "Weten ze bij jullie thuis ook al dat je ontslagen bent en hoe laat of waar je aankomt?" Daar hadden wij niet over nagedacht.

Wat de stationsrestaurants toen nog te bieden hadden, weet ik niet meer. Maar zij zorgde voor een of ander drinken en zij ging voor ons bellen (toen telefoneren) naar de Kamperzeedijk.

In die tijd had ons dorp maar 1 telefoon, dat was bakker Harm Roetman. En die telefoon had was ook verplicht om die boodschap over te brengen. Of er toen ook al telefoonboeken waren, weet ik niet. Of dat zij het wist van G. Kattenberg want die werkte bij de bakker Roetman. Later bleek dat alle 4 gezinnen van onze aankomst wisten. Ze woonden dichtbij Roetman in de buurt.

Of we de goede mevrouw ook nog bedankt hebben voor haar goede diensten, weet ik niet meer. We waren wat van slag. Helemaal uit ons normale doen. In een paar uur gebeurde er zoveel dat we het zelf niet meer konden bijbenen.

Met de familie herenigd

Hoe wij na de treinreis van Zwolle naar de Kamperzeedijk zijn gekomen, ben ik vergeten. Toen ik over de Menneweg naar huis liep, was moeder bezig "was" op te spoelen bij de kolk. Het weerzien was niet emotioneel.

Wat handen drukken en daar was het mee afgelopen. Moeder vroeg mij nog wel waar het kistje gebleven was. Dat hadden ze mij in Vught toegestuurd om de inhoud van de pakketten in te bewaren. Ik zei dat ik dat aan één van de jongens had gegeven die achter gebleven waren.

Deze mededeling ontving moeder met een misprijzende blik. En verder natuurlijk veel vragen of het kampeven en wat wij allemaal beleefd hadden. Waar wij onze vrijlating aan te danken hadden, is nooit goed duidelijk geworden.

In het jaar dat wij in Vught zaten, kwamen er mensen bij ons thuis eten halen. Ze kwamen uit Rotterdam. Jan Lever, de man was inspecteur bij de belasting. Deze had naar zijn zeggen heel goede contacten met hooggeplaatste Duitsers. Of die wat voor ons heeft kunnen doen, we weten het niet, want de familie kwam na de oorlog nog wel enkele keren bij ons. We waren eindelijk terug in de burgermaatschappij met alle haken en ogen erbij want het was nog steeds oorlog.

Dit was dan de heropvoeding van het Duitse Reich dat inging op 2 mei 1943 en eindigde op 20 april 1944.